

ПЕДАГОГИКА ИЛИМДЕРИ
ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ НАУКИ
PEDAGOGICAL SCIENCE

Мусаева В.И.

**КЫРГЫЗ ТИЛ ЖАНА АДАБИЯТЫН ИННОВАЦИЯЛЫК НЕГИЗДЕ ОКУТУУНУН
МАКСАТЫ, МАЗМУНУ ЖАНА ТЕХНОЛОГИЯЛАРЫ**

Мусаева В.И.

**ЦЕЛИ, СОДЕРЖАНИЕ И ТЕХНОЛОГИИ ОБУЧЕНИЯ КЫРГЫЗСКОГО ЯЗЫКА
И ЛИТЕРАТУРЫ НА ИННОВАЦИОННОЙ ОСНОВЕ**

V.I. Musaeva

**GOALS, OBJECTIVES, AND TECHNOLOGY OF TEACHING KYRGYZ LANGUAGE
AND LITERATURE ON THE BASIS OF INNOVATION**

УДК: 371.3:494.3:894.341

Аталган макалада орто мектепте кыргыз тил жана адабиятын инновациялык багытта окутуунун максаты, милдети, мазмуну жана технологиялары каралып, инновациялап окутуунун негизги өзөгүн эмнелер тузуп тургандыгы, ал өзүнө кандай технологияларды камтып тургандыгы баяндалды. Кыргыз тил, адабиятын инновациялык багытта окутуунун ыкмалары, формалары, заманбап маалыматтык жана коммуникативдик технологияларды колдонуунун натыйжалуулугу, компьютер менен окутуунун артыкчылыктары жана тесттик тапшырмаларды жүргүзүү тууралуу сөз козголду.

Негизги сөздөр: интерактивдүү окутуу, сынчыл ойлом, кластер, технология.

В данной статье рассматриваются цели, задачи, содержания и технология изучения кыргызского языка и литературы на инновационной основе. Изложены основные ключевые моменты и технологии инновационного обучения. А также были рассмотрены приемы, формы, стратегии изучения кыргызского языка и литературы на инновационной основе, особенности современные информационные и коммуникативные технологии, изучения кыргызского языка при помощи компьютера и тестовых заданий.

Ключевые слова: интерактивное обучение, критическое мышление, технология.

This article discusses the goals, objectives, content and technology of teaching kyrgyz language and literature on the basis of innovation. It sets out the main points and technology of innovative teaching. And also discussed methods, forms, strategies for learning kyrgyz language and literature on the basis of innovation, characteristics of modern information – communication technologies for learning kyrgyz language with the help of computer and test tasks.

Key words: innovation, interactive learning, critical thinking, cluster, technology.

Кыргыз Республикасынын Эл мугалими И.Б. Бекбоев белгилегендей «... окуу предметтерин жогорку илимий-методикалык деңгээлде окутуунун негизинде окуучулардын билимдеринин, билгичтиктеринин жана көндүмдөрүнүн сапатын кескин жогорулатып, алардын окууга болгон милдеттүүлүктөрүн күчөтүү, жоопкерчиликтерин сездирүү,

окуу-таанып билүүчүлүк ишмердүүлүктөрүн өркүндөтүү эң башкы милдет болуп эсептелет» (1,3).

Ал эми Кыргыз Республикасында 2014-2020-жылдары мамлекеттик тилди өнүктүрүүнүн жана тил саясатын өркүндөтүүнүн Улуттук программасында «... калктын тил маданиятынын деңгээлин көтөрүү» (2,6) ошондой эле, «мектепте жана мектепке чейинки мекемелерде мамлекеттик тилде жана окутуунун башка тилдеринде окуткан ошондой эле предметтик-тилдик интеграциялык окутуунун усулдарын билген педагогикалык кадрлардын жаңы муунун даярдоонун» (2,9) зарылдыгы белгиленген. Мындан улам мектепте же жогорку окуу жайларында болобу кыргыз тил, адабиятын окутууда ар бир педагог терең, ар тараптуу изденүү менен сабактын кызыктуулугун жана жугумдуулугун күчөтүү, сабактын натыйжалуулугун арттыруунун формаларын жана мазмунун түзүү, анын заманбаптуулугу, буга чейинкилерден айырмаланган артыкчылыктары, окуучунун предметке болгон кызыгуусун арттыруу, ар бир сабакта ар бир окуучунун жетишкендиктерин камсыз кылуунун жол-ыкмалары ж.б. тууралуу кеңири ой жүгүртүү менен ар бир окуучунун демилгелүүлүк менен, өз алдынча, чыгармачылыкта иштөөсүн каалап калды десек болот.

Бүгүнкү күндө кыргыз тил, адабиятын окутууда инновациялык ыкмаларды пайдалануунун башкы максаты – окуучуларды билимдердин суммасын гана алууга эмес аларды билгичтиктерге, көндүмдөргө үйрөтүү менен өз алдынчалуулуктарын камсыздоо. Мында мугалим гана эмес окуучу да демилгечил, чыгармачыл инсан катары проблемалык-изденүүчүлүк, изилдөөчүлүк ишмердүүлүккө тартылуусу шарт. Ушул өңүттөн алып караганда бүгүнкү күндөгү, дегеле, жалпы билим берүү ишмердүүлүгүндөгү башкы милдеттер катары – билим алуу менен өз алдынча өнүгө билген, чыгармачыл, акылгөй атуулду окутуп-тарбиялоо иши туюндурулуп турат.

Негизинен, кыргыз тили жана адабияты сабагы максаты, милдети жана мазмуну жагынан башка

предметтерден айырмаланып тургандыктан, биздин оюбуз боюнча, аны окутууга да, аны окуп – үйрөнүүгө да өзгөчө астейдил мамиле жасалуу менен компетенттүүлүккө негизделип, инновациялык багытта окутууга айрыкча басым жасалуусу зарыл.

«Инновация», «инновациялап окутуу» терминдери латын тилинен которулуп келип, өткөн кылымдын аягында айрым окумуштуулар тарабынан маанимаңызы дагы да толукталган. Ушундан улам, акыркы мезгилдерде «инновация», «интерактивдүү окутуу», «компетенттүүлүк», «компетенттүүлүккө негиздеп окутуу», «технология», «окутуунун технологиясы», «педагогикалык технология» деген сыяктуу терминтүшүнүктөр кыргыз тил, адабиятын окутуу ишинде да кеңири пайдаланылып, сөз байлыгыбызды улам толуктап турат. Булар педагогикалык критерийлердин катарына кирүү менен окутуунун сапатын жогорулатуунун бирден бир багыты, бутагы катары кабыл алынып жаткандыктан биз буларга олуттуу мамиле жасообуз абзел.

Окутууну инновациялоо же компетенттүүлүккө ээ кылуу максатында инновациялап окутуу бул – курулай убакыт өткөрүү үчүн сабакты оюн-тамашага айландыруу эмес, тескерисинче, баланын пайдасына чечилип, анын акылына акыл кошуп, билимине билим кошуп, ага кубаныч тартуулагандай деңгээлге жеткирүү дегенди туюндурат.

Кыргыз тил, адабиятын инновациялап окутуунун негизги өзөгүн эмнелер түзүп турат?

- 1-ден, окутуу ишинин билим берүүнү гумандаштырууга ылайык келүүсү;
- 2-ден, окутуу системасындагы жасалмалуулукту, авторитардык стилди жоюу;
- 3-дөн, жекече инсанга багытталган (лично - ориентированного) окутууну пайдалануу;
- 4-дөн, окуучунун чыгармачылык жөндөмүн ачуу үчүн шарттарды издөө;
- 5-ден, окутуунун азыркы коомдун социомаданий талаптарына шайкеш келүүсү;
- 6-дан, өз алдынча чыгармачылык ишмердүүлүк.

Кыргыз тил, адабиятын инновациялык багытта окутуу өзүнө кандай технологияларды камтып турат?

- 📌 Өнүктүрүп окутуу (развивающее обучение);
- 📌 Проблемалык окутуу;
- 📌 Сынчыл ойлорун өстүрүү;
- 📌 Окутууга карата дифференцирленген мамиле (дифференцированный подход к обучению);
- 📌 Сабакта ийгиликке жетишүүнүн кырдаалын түзүү;
- 📌 Билим, билгичтик, көндүмдөргө ээ болуу;
- 📌 Көрсөтмөлүүлүктү пайдалануу.
- 📌 Сабактын салттуу эмес формалары. Аларга төмөнкүлөр кирет:

Сабактын бул түрлөрүн практикалоо менен мугалим проблемалык кырдаал түзүүгө, проблемалык суроолорду чечүүгө, дифференцирленген оку-

туунун ыкмаларын практикалоого, проблемалык жагдайларды түзүүгө, педагогиканын, психологиянын, дидактиканын бүгүнкү күндөгү заманбап инновациялык технологияларын колдонууга, алардын түйүндүү маселелеринин башын ачууга, окуу процессин жандандырып, окуучунун таанып-билүү кызыгуусун жогорулатууга, сынчыл ой жүгүртүүсүн өнүктүрүүгө, окуучунун кыргыз тили, адабиятына кызыгуусун пайда кылууга мүмкүндүк алат. Жогоруда аталган сабактардын ар кыл формаларын биз изилдөө мезгилинде мугалимдер менен биргеликте өткөрүп, педагогикалык эксперимент аркылуу тажрыйбада сынап көрдүк. Анын натыйжасында окутуу процессинде сандык жана сапаттык жактан бир катар өсүштөрдү байкаганыбызды айта кетүүбүз парз.

Кыргыз тил, адабиятын инновациялык багытта окутууда төмөнкүдөй ыкмаларды пайдалануу сунушталат:

<i>Кыргыз тил, адабиятын инновациялык багытта окутуунун ыкмалары</i>	
Ассоциативдүү катар;	Үй тапшырмасынын салттуу эмес формалары: Чыгармачылык иштер; Көркөм окуу; Ар кыл жанрдагы адабий чыгармаларды өз алдынча жаратуу (макал, табышмак, жаңылмач, ыр, жомок, аңгеме, эссе ж.б.) Бүтпөй калган чыгарманы улантуу; Жаратылышка байкоо жүргүзүү;
Таяныч конспект; ИНСЕРТ (натыйжалуу окуу жана ой жүгүртүү үчүн жазуулардын интерактивдүү системасы); Мээге чабуул; Топто талкуулоо; Тыным менен окуу ; Кластер; Синквейн; Эссе;	Сөздүк жат жазууларды даярдоо; Чыгармачыл баяндама жазуу; Тема боюнча зачетко карата суроолорду түзүү; Таяныч таблицалардын конспектисин түзүү; Эске тутуусу боюнча кат жазуу ж.б.
Түйүндүү терминдер; Чаташкан логикалык чынжырлар; Дидактикалык оюн; Лингвистикалык карта; Текстти изилдөө; Текстти лингвистикалык талдоо; Тест менен иштөө	

Мындай тапшырмаларды аткарууда окуучу өзүн акын, жазуучу, мугалим, автордун ордуна коюп, алардын ролун аткарат. Салттуу эмес тапшырмалар баланын ой жүгүртүүсүн байытып, тема боюнча материалды жалпылоого, системалаштырууга карата өз алдынча көндүмдөрүн калыпка салат. Окутуунун инновациялык ыкмаларында изилдөөчүлүк методдорду сабактын бардык этаптарында практикаласа ылайык деп эсептейбиз.

Инновациялык методдордун ар бирин чечмелегенде сөзүбүз узарып, макаланын көлөмү чегинен ашып кетээри анык. Ушундан улам, алардын айрымдарына гана кыскача токтоло кетмекчибиз:

Сынчыл ойлом

Сынчыл ойломду өнүктүрүү методикасы өзүнө үч этапты камтып турат. Алар 1. Чакыруу (вызов). 2. Ой жүгүртүү (осмысление) 3. Рефлексия.

Биринчи этап - чакыруу этабы ар бир сабакта орун алуусу керек. Мында:

- тигил же бул тема же маселе боюнча окуучунун билими жалпылаштырылат;

- окуучуну окуу ишмердүүлүгүнө тартуу менен окулуп жаткан темага карата анын терең кызыгуусу жаралат;

- окуучу жооп алууну каалаган суроосун даярдайт;

- сабактагы жана үйдөгү ишке карата окуучунун жигердүү мамилеси ойгонот;

Экинчи этапта - ой жүгүртүү этабында жаңы милдеттер коюлат. Бул этапта окуучу:

- жаны маалыматты алат;

- анын тегерегинде ой жүгүртөт;

- буга чейинки алган билимдери менен салыштырат;

- биринчи этапта коюлган суроого жооп издейт.

Үчүнчү этап - рефлексия. Мында эң негизги иштер булар:

- алынган маалыматтарды жалпылоо, алар боюнча жалпы ой жүгүртүү;

- окуучунун жаңы маалыматка, жаңы билимге ээ болуусу;

- окулган окуу материалына карата ар бир окуучуда жекече мамилени калыптандыруу.

Бул этапта талдоо, анализ, чыгармачылык жактан кайрадан иштөө, окуу-илимий маалыматтарды интерпретациялоо иштери ар бир окуучу тарабынан жекече, жуп менен жана топтордо аткарылат.

Кластер

Кластер түзүү үчүн 5-7-класстарда «Кептин түрлөрү», «Кептин стилдери», «Текст», «Зат атооч жана кеп маданияты», «Сын атооч жана кеп маданияты», «Сан атооч жана кеп маданияты», «Ат атооч жана кеп маданияты», «Этиш жана кеп маданияты», «Кызматчы сөздөр жана кеп маданияты», «Этиштин өзгөчө формалары жана кеп маданияты», «Синтаксис, пунктуация жана кеп маданияты», «Сөз жасоо жана кеп маданияты», «Лексика, фареология жана кеп маданияты», «Расмий иш кагаздары», «Расмий эмес иш кагаздары» (3, 15-63) деген сыяктуу темаларды пайдалануу ылайык. Окуучуларга аталган окуу материалдары жөнүндө эмне окугандарын эске түшүрүү сунушталып, фронталдык аңгеме жүргүзүлүп, анын жыйынтыктарын мугалим доскага белгилеп жазат. Кластерлер ашыкча көлөмдөгү маалыматтарды да камтууга жардам берет.

5-минуттук эссе

5-минуттук эссе - бул жазуу жүзүндөгү тапшырма. Сабактын аягында окуучулар өтүлгөн тема

боюнча өздөрүнүн билимдерин жыйынтыктоо үчүн пайдаланылат. Мында мугалим окуучулар менен кайтарым байланыш түзө алат. Мында 1-ден, окуучулар жаңы тема боюнча эмнелерди билгендерин жазышат. 2-ден, окуучулар жооп ала албаган бир суроону жазышат.

Долбоор методу

Долбоор методу окуучулардын сынчыл ойлонуу, изилдөөчүлүк жөндөмүн өстүрүү менен алардын чыгармачылык ишмердүүлүгүн да өнүктүрөт. Буга аз аздан даярдап отуруп, 7-класска келгенде өтүлгөн сөз түркүмдөрү боюнча бир нече долбоор түздүрсө болот. Морфология жана орфография бөлүмү тематикаларга абдан бай келет. Анын үстүнө психологиялык жагынан алып караганда да 7-класстын окуучусунун жаш курагы татаал келип, аларды окууга кызыктырууда да кыйынчылык туулгандыктан алар үчүн долбоор түзүү жаңылык катары саналып, кызыгуулары жаралат. Анда топтордо иштетсе болот. Эгер, бул иш системалуу, максаттуу өткөрүлсө анда 10-11-класстарга барганда окуучу өз алдынча долбоор түзүүнүн ыкмаларына ээ болуп калаары шексиз.

Синквейн

Синквейн да кыргыз тили, адабияты сабагында кеңири пайдаланган натыйжалуу ыкма. Синквейн сынчыл ойломду өстүрүүнүн рефлексия этабында колдонула турган технология болуп саналат. «Синквейн» деген термин француз тилинен алынып, «беш сап» дегенди туюндурат. Синквейн маалыматты синтездөөгө, жыйынтыктап-тактоого көмөктөшөт. Өзү татаал сезилгени менен иштей келгенде жөнөкөй жана окуучуга кызыктуу. Анткени бул өзгөчө эрежеге ылайык эркин чыгармачылык иштин бир формасы. Синквейн да инновациялык методдордун эң башкы технологияларына кирет. Ал окуучуларды түшүнүктөрдү, маалыматтарды ойлоону менен пайдаланууга, каралып жаткан проблемага карата өзүнүн жекече мамилесин аныктай алууга үйрөтөт. Анын өзгөчөлүгү болгону беш сапка баткандыгында болуп саналат. Ушундан улам айта элек, салттуу эмес инновациялык кырдаалдарда окуучулар окуу-илимий түшүнүктөрдү эркин өздөштүрүү менен билим, билгичтиктин кеңири пайдалана алышат. Ошондой эле, улам жаңы ойлор пайда болуп, туура багытта ой жүгүртүүчүлүк көндүмдөрү өнүгөт. Демек кыргыз тили, адабияты сабагында инновациялык технологиялардын ичинен синквейнди колдонуу:

1-ден, окуучунун сөздүк корун байытат;

2-ден, өз оюн кыскача айтып берүүгө даярдайт;

3-дөн, идеяны, таяныч сөздөрдү, фразаны табууга үйрөтөт;

4-дөн, аз убакыт болсо да өзүн жаратуучу катары сезет;

5-ден, бардык окуучулардын колунан келет.

6-дан, окуучунун ой жүгүртүүсүн өнүктүрүү менен турмушта туура кадам жасоосуна шарт түзөт

Синквейнди жазуу тартиби төмөнкүдөй:

Биринчи сапка бир сөз – зат атооч жазылат. Бул синквейндин темасы болуп саналат.

Экинчи сапка синквейндин темасын ачып бере турган эки сын атооч сөз жазылат.

Үчүнчү сапка синквейндин темасына байланышкан кыймыл-аракетти сүрөттөй турган үч этиш сөз жазылат.

Төртүнчү сапка окуучулар анын жардамы менен теманы мүнөздөй турган, темага карата өзүнүн оюн билдире турган бир нече сөздөн турган сүйлөм же фраза жазылат. Бул сүйлөм учкул сөз, шилтеме (цитата), макал же темага тиешелүү окуучунун өзү түзгөн сүйлөм да болушу мүмкүн.

Бешинчи сап – бул окуучулардын темага карата жекече мамилесин билдире турган, теманы жаңы өңүттөн карай турган сөз - резюме. Синквейнди түзүүнүн натыйжасында билим берүүнүн үч негизги системасынын (маалыматтык, ишмердүүлүк жана инсанга багытталган) элементтерин айкалыштырып биргеликте кароого мүмкүнчүлүк түзүлөт.

Синквейндин үлгүсү:

Кыргыз тили бай, кереметтүү
 үйрөтөт, байытат, кызыктырат
 Өнөр алды – кызыл тил
 окуп-үйрөнүү

Кыргыз тил, адабиятын инновациялык багытта окутууда **заманбап маалыматтык жана коммуникативдик технологияларды** пайдалануу да натыйжа алып келет.

Кыргыз тил, адабиятын компьютер менен окутуу

Компьютердин жардамы аркылуу, угуу, көрүү тасмалардын жардамы менен окутууда окуучулардын ой жүгүртүү жөндөмү артып, өздөштүрүүлөрү жогорулайт.

Компьютердеги окутуучу программаларды колдонууда мугалимдин ролу да окуучунун окуу ишмердүүлүгү да түп тамырынан бери өзгөрүүгө учурайт: Атап айтканда:

- ✓ окуучулардын окуу материалын өздөштүрүүлөрү жогорулайт;
- ✓ орфографиялык жана пунктуациялык жактан ыкма, билгичтиктери калыптанат;
- ✓ сөздүк байлыктары жаңы сөздөр менен толукталат;
- ✓ кыргыз адабий тилинин чен-өлчөмдөрүнө ээ болот;
- ✓ лингвистикалык жана адабият таануучулук терминдердин маани-маңызын аңдап билишет;
- ✓ жалпы окуп-үйрөнүүчүлүк ыкма, көндүмдөрү калыптанат.

Кыргыз тил, адабиятынын ар бир бөлүмү аяктаганда, чейрек ичинде, чейрек аягында **тесттик тапшырмаларды** аткарттыруу да окутуунун сапаттуулугун арттырат.

Тесттик тапшырмалар

Дегеле, логикалык тесттик тапшырмалар менен системалуу иштетүү окуучуларды мектепти аяктагандагы тапшыруучу жалпы республикалык тестке даярдоочу этап катары саналат. Ошондон улам, тестти 5-6-класстардан баштоо ыңгайлуу. Кыргыз тил, адабиятынын ар бир бөлүмүн аяктаганда же ага чейин деле тесттик тапшырмаларды үзгүлтүксүз өткөрүп туруу окуучулардын билимдерин бышыктоого, бекемдөөгө мүмкүндүк түзөт. Тесттин суроолорун баракчага ар бир окуучуга таркатып, ага жооп жазууга убакыт бөлүп, анан жыйнап алса болот. Ар бир чейректин аягында жүргүзүү зарыл. Тест менен иштетүү окуучунун өз алдынча логикалык ой жүгүртүүсүн өнүктүрүүгө оңтойлуу шарт түзөт.

Жыйынтыктап айтканда, жогоруда аталган инновациялык методдорду кыргыз тили, адабияты сабагында ыңгайына жараша, орду менен, үзүрлүү пайдалануу – окуучулардын билим алууга кызыгуусун, демилгелүүлүктөрүн пайда кылуу менен эне тилине жана адабиятына болгон урмат-сыйларын жаратат деген тилектебиз. Ошону менен бирге эле кыргыз тилин жана адабиятын окутууда окуучулардын түйүндүү жана предметтик компетенттүүлүктөргө ээ болуусуна да өбөлгө түзөөрү анык. Булар тууралуу, албетте, өзүнчө сөз кылабыз

Адабияттар:

1. Бекбоев И.Б. Инсанга багыттап окутуу технологиясынын теориялык жана практикалык маселелери. 3-бас. – Б.: Бийиктик, 2011.-384б.
2. Кыргыз Республикасында 2014-2020-жылдары мамлекеттик тилди өнүктүрүүнүн жана тил саясатын өркүндөтүүнүн Улуттук программасы. 20б.
3. Мусаева В. Байланыштуу кепти, кептин стилдерин окутуунун илимий-методикалык негиздери. 5-11-кл. Монография. Б. “Гүлчынар” 2009.
4. Мусаева В. Кыргыз тилин компетенттүүлүктүн негизинде окутуу. Б.: 2014. 100-б.
5. Мусаева В. Кыргыз тилин жана адабиятын компетенттүүлүктүн негизинде окутуу. Б.: 2014. 96-б.
6. Окутуу кыргыз тилинде жүргүзүлгөн орто мектептер жана гимназиялардын 5-11-класстары үчүн кыргыз тилинин программасы. Б. 2014. 94-б.
7. Окутуу кыргыз тилинде жүргүзүлгөн орто мектептер жана гимназиялардын 5-11-класстары үчүн кыргыз адабиятынын программасы Б. 2014.
8. Бекбоев И., Тимофеев А.И. Сабактын оптималдуу вариантын даярдап өткөрүүнүн методикасы. Ф.Мектеп, 1988. 129-б.
9. Кыргыз Республикасынын мектептеринде предметтик билим берүүнүн мамлекеттик стандарттары. - Б.: 2007.

Рецензент: д.филол.н., профессор Байгазиев С.О.